

ORTADOĞU'DA BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ UYGULANABİLİR Mİ?

Neziha MUSAOĞLU* Ertan EFEGİL**

Özet

11 Eylül saldırılarından sonra, Başkan Bush, Orta Doğu'daki fakirliği, kötü yönetimi, demokrasi eksikliğini, uluslararası terörizmin ortaya çıkmasının en önemli nedenleri olarak tanımladı. Bu nedenlerden ötürü, Başkan Bush, Orta Asya'nında dahil olduğu, Kuzey Afrika'dan Afganistan'a kadar olan coğrafyadaki devletlerde ekonomik ve siyasi reformların gerçekleştirilmesini teşvik etmek amacıyla Büyük Orta Doğu Projesi adıyla bir belge hazırladı. Belgedeki açıklamalar ışığında, Orta Asya'da demokratikleşme bir ihtiyaçtır. Ancak üç temel iç faktör, bölgedeki demokratikleşme sürecini engellemektedir: bölgeselcilik/kabilecilik, etnik çeşitlilik ve patron – memur ilişkisi. Örneğin, Kırgızistan'daki devrim, yeniden bölgede demokrasi adası oluşturulması yönünde bir sonuca ulaşmamıştır. Diğer taraftan ABD yönetimi de, stratejik çıkarlarını düşünerek, Orta Asya devletleri ile 11 Eylül sonrası dönemde askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Orta Doğu Projesi, Bush Doktrini, Kırgızistan, Orta Asya ve Demokratikleşme

CAN THE GREATER MIDDLE EAST PROJECT BE APPLICABLE IN THE MIDDLE EAST?

Abstract

After the September 11 attacks, President Bush described poverty, poor governance, corruption and lack of democracy in the Middle East as a basic reasons for emergence of international terrorism. For that reason he prepared Broader Middle East project to encourage economic and political reforms in the area ranging from North Africa to Afghanistan, including the Central Asia and Caucasus. Today the Central Asian states need democratization. But three factors, which are clanism/regionalism, ethnic diversity and patron-client relations, prevent the regional states from realizing economic and political reforms. For example, Kyrgyzstan case did not produce democracy island again in the region. On the other hand the USA improved its economic and military relations with the regional countries to protect its strategic interests.

Key words: Broader Middle East, Bush Doctrine, Kyrgyzstan, Central Asia and Democratization.

* Yard. Doç. Dr., Beykent Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Yard. Doç. Dr., Beykent Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Başkan Bush ve Yeni Muhafazakar grup tarafından hazırlanan ve Genişletilmiş Ortadoğu coğrafyasında demokrasi yönünde rejim değişikliğini öngören Büyük Ortadoğu Girişimi / Projesi, önceleri Türk karar vericileri dahil, bölgenin demokratikleşmesini arzu eden devletler tarafından açık bir şekilde desteklenmiştir. Demokratik Barış Yaklaşımına dayanan Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), aslında bölgenin iç siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarında radikal dönüşümü öngörmektedir. Başkan Clinton'dan farklı olarak ki Clinton ekibi, bölgede demokratik evrimleşmeyi destekledi, Başkan Bush ve ekibi, askeri yöntemleri kullanarak, kısa sürede bölgenin demokratik dönüşümünü sağlamayı hedeflemektedir.

Bu amaçla, 11 Eylül saldırılarının hemen ardından bölgenin dönüşümü için laboratuvar vazifesi görecek olan Saddam rejimine karşı askeri güç kullandı. Ardından İran ve Suriye'ye karşı diplomatik baskılarını artıran Amerikan yönetimi, İsrail'in Lübnan'a düzenlediği kapsamlı askeri harekati da, BOP çerçevesinde değerlendirerek, destekledi.

Bir yandan Amerikanın girişimlerine bölgeden ve bölge dışı devletlerden gelen eleştiriler, diğer yandan Amerikan askerlerinin Irak ve Afganistan'da, İsrail askerlerinin de Lübnan'da arzuladıkları sonuca ulaşamamaları, projenin bölgeye uygulanabilirliği sorusunu yeniden gündeme getirdi. Bu tartışmalarda, özellikle bölgenin iç dinamiklerinin, BOP'un uygulanmasını ne şekilde etkilediği sorusu ile bölgenin kendine has sosyolojik ve siyasi yapılarının, demokratikleşme sürecine etkileri üzerinde durulmaktadır. Bu makalede de, öncelikle Projenin dayandığı teorik çerçeve ve Büyük Ortadoğu coğrafyası için öngördüğü demokratik dönüşüm ele alınacaktır. Ardından da Ortadoğu bölgesinde demokratikleşmeyi engelleyen iç dinamikler tartışılacaktır. Irak'taki duruma değindikten sonra, ABD'nin izlediği politikaların, BOP'a olan olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır.

Demokratik Barış Yaklaşımı ve Bush Yönetimi'nin Politikası

Demokratik Barış yaklaşımına göre, demokratik devletlerin sayısının artması, uluslararası barış ve güvenliğin tesisine olumlu katkı yapacaktır. Çünkü karşılıklı hoşgörüyü, uzlaşmayı ve sosyal davranışı benimseyen demokratik devletler, karar alırken, kendi halklarının, sivil toplum örgütlerinin ve devlet kurumlarının görüşlerini dikkate almak zorundadır. Yeniden seçilebilmek endişesiyle kendi kamuoylarına hesap vermek zorunda kalan yöneticiler, uluslararası ilişkilerinde güç kullanmaktan sakınacaktır. Ayrıca demokratik rejimler, ortak kültürel ve demokratik normlar çerçevesinde hare-

ket etmektedirler. Bu nedenle karşılıklı sorunların çözümünde, sadece barışçıl yöntemlere başvuracaklardır. Sonuçta kendi aralarında barışçıl politika izleyen demokratik rejimlerin sayısının dünya genelinde artması, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için hayati önem arz etmektedir.¹

Bu yaklaşıma dayanarak Saddam rejimine ve dolayısıyla Büyük Ortadoğu coğrafyasına yönelik politikasını meşrulaştıran Başkan Bush ve Yeni Muhafazakar grup, Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası terörizmin temel kaynağı olarak gördükleri bu coğrafyadaki (Kuzey Afrika, Arap Yarımadası, Kafkaslar ve Orta Asya) devletleri, askeri unsurlar ve mali kaynaklar kullanılarak, demokratik açıdan dönüştürülmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Çünkü Başkan Bush'a göre, bu coğrafyada, sosyo – ekonomik ve siyasi sıkıntılar yaşanmaktadır ve mevcut rejimler halkın taleplerini karşılayamamaktadır. Böylece mevcut sosyal yapı ve sosyal, siyasi ve ekonomik koşullar, bölgede radikal hareketlerin ve Amerikan karşıtlığının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.²

Bu görüşler ışığında, Bush yönetimi, Ortadoğu ülkelerinde, demokratik barışı pekiştirecek, siyasi ve kamu yaşamına geniş katılımı sağlayacak ve modernleşme sürecini harekete geçirecek ekonomik ve siyasi reformların başlatılmasını ve bunlarında kısa sürede hayata geçirilmesini hedeflemektedir. Bu hedefin hayata geçirilmesi için, Bush yönetimi, iki farklı yöntemi uygulamayı tercih etmiştir: a) Bölgedeki yerel sivil toplum kuruluşlarına mali yardımda bulunmak ve b) radikal İslami hareketlere destek verdiğini söylediği Irak, İran, Afganistan ve Suriye gibi ülkelere askeri müdahale gerçekleştirmek.³

11 Eylül saldırılarından sonra, Başkan Clinton'ın çok taraflılık yaklaşımını (multilateralism) bir kenara bırakan ve önleyici vuruş (preventive –

¹ Binnur Özkeçeci – Taner, “The Myth of Democratic Peace: Theoretical and Empirical Shortcomings of the “Democratic Peace Theory””, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2002, s. 40 – 48.

² Uluslararası Kriz Grubu, “The Broader Middle East and North African Initiative: Imperilled at Birth”, **Middle East and North Africa Briefing**, 7 Haziran 2004; ABD Beyaz Saray, “State of the Union Address” 2 Şubat 2005, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/02/print/20050202-11.html>; ABD Beyaz Saray, “The National Security Strategy of the United States of America”, 17 Eylül 2002, <http://www.whitehouse.gov/nsc/print/nssall.html>; “President Bush Discusses Freedom in Iraq and the Middle East”, Remarks by the President At the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy, United States Chamber of Commerce, Washington D.C., 6 Kasım 2003.

³ Gary C. Gambill, “Jumpstarting Arab Reform: The Bush Administration’s Greater Middle East Initiative”, **Middle East Intelligence Bulletin**, Cilt 6, Sayı 6 – 7, Haziran/Temmuz 2004.

strike) tezini savunan Başkan Bush, önce Afganistan'daki Taliban rejimine ve Al – Kaide terör örgütüne; daha sonrada Irak'taki Saddam rejimine karşı askeri müdahalede bulundu. Ancak Amerikan yönetimi, her iki ülkede de amaçladığı askeri ve siyasi stratejileri hayata geçiremedi. Amerikan ve İngiliz karar vericileri, özellikle Irak'ta kurmayı planladıkları demokratik rejimin, diğer bölge ülkelerine örnek teşkil edeceğini ve domino etkisiyle bütün bölgenin demokratikleştirilmesi sürecini tetikleyeceğini varsayıyorlardı. Irak'ı da, bu nedenle özellikle seçmişlerdi. Ayrıca bölge ülkeleri için model olabilecek asgari niteliklere de (çok mezhepli, çok etnikli yapı gibi) sahipti.

Ancak Amerikan ve İngiliz askeri güçleri, Irak'ta ve hatta Afganistan'da iç savaş riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Amerikan yönetiminin müdahaleleri, tasarlanan senaryoların aksine, bölgede etnik temelli milis gruplar arasında silahlı çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Her iki ülkede, etnik / mezhep temelinde ayrışmaların ortaya çıkması ve bu grupların bağımsızlık yönündeki talepleri, bölge güvenliğini ve istikrarını tehdit etmektedir. Beklenilmeyen neticelerin ortaya çıkması, BOP'un bölgede uygulanabilirliği üzerinde eleştirilerin seslendirilmesine sebep olmuştur.

Ortadoğu Bölgesinde Demokratikleşmenin Önündeki İç Dinamikler

Büyük Ortadoğu Projesi'nin Ortadoğu coğrafyasında uygulanabilme olasılığını gerçekçi bir şekilde sınamak için, demokratikleşme sürecinin gerçekleştiği Ortadoğu'nun özgün ortamını belirleyen Arap ülkelerinin yapısı ve işleyişi, petrol kaynakları, coğrafi konumu, Arap-İsrail uyuşmazlığı ve İslam ve köktenci terör gibi temel faktörlerin demokratikleşmeye olumlu ve /veya olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Devlet Kurumunun Meşruluğu Sorunsalı

Coğrafik konumu itibarıyla Doğu-Batı ekseninde bulunan Ortadoğu ülkeleri, sömürgeci geçmişlerinden ötürü, Avrupa devletlerine karşı derin hoşnutsuzluk duymaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de yaşanan ulus-devlet kurma gibi girişimler, bölge devletlerinde hiç yaşanmamıştır. Bu sürecin eksikliğinin en önemli nedeni, İslam dininin evrenselliğinin, ulusçuluğun yerelciliği ile bir türlü bağdaşamamasıdır. İster entellektüel, ister siyasal, ister ekonomik olsun, Pan-İslamist uyanış konusundaki çabalar tarih boyunca başarılı olamamıştır.⁴ Sömürgecilik sonrası dönemin yapay oluşumu olan Arap devletlerinin ulusal kimliklerinde Arap milliyetçiliği belirleyici bir faktördür ve buna bağlı olarak yerel halkın devlet ile özdeşleşmesi oldukça

⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih, Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar**, Ankara: İmge Kitabevi, 1989, s. 16.

zayıftır. Arap toplumlarının geleneksel klan, kabile ve mezhep temelli yapısının korunması nedeniyle devlet mekanizması, bölge halkları için, “bulanık, uzak ve esas olarak yabancı bir kavramdır”.⁵ Arap dünyasında kabile, aile ve mezhepe bağlılık, devlete sadakatten daha etkindir. Bu durumda devlet, çeşitli etnik ve mezhep grupları arasında dengeyi sağlayan bir mekanizma olarak algılanmaktadır.⁶ Aynı zamanda mevcut Arap devletlerinin sınırlarının gelişigüzel ve yapay bir şekilde sömürgeci güçler tarafından çizilmesi, Arap devletinin meşruiyetini ve egemenliğini zedeleyen bir gelişmedir.⁷

Ordunun Siyasetteki Etkisi

Pan-Arap kimliğinin güçlenmesinde, İsrail’in, kurulduğu günden itibaren bölge ülkelerine karşı saldırgan milliyetçi politikalar izlemesi etkili olmuştur. Arap-İsrail savaşları ve bölgedeki askeri rejimler, Arap devletlerinin ağırlıklı olarak güvenlik odaklı hale gelmelerine ve diktatörlüklerle yönetilmelerine meşruiyet kazandırmıştır. Böylece Arap rejimlerde, askeri kurumların, siyasal yaşamda başat bir ağırlığı bulunmaktadır. Diğer taraftan, Arap siyasal kültüründe, ordu ve aşırı derecede merkezîyetçi bir iktidarın varlığı, ulusal egemenliğin devamlılığı için meşru ulusal güç kaynağı ve aracı olarak kabul edilmektedir.⁸ Bu nedenle, statükocu, milliyetçi ve Pan-Arabist çevreler, siyasal reformlara direnç gösterirken, reform karşıtı politikalarına kamuoylarından destek bulabilmektedirler.⁹ Bununla birlikte sivil otorite ile askeri yetkililer arasındaki ilişkilerdeki denge, otoriter liderler tarafından dikkatle gözetilmektedir.¹⁰ Bu da, Irak örneğinde görüleceği gibi, siyasal yaşamın, sık sık askeri müdahalelerle kesintiye uğramasına neden olmuştur.

Öte yandan, İsrail’in, kendisini kuran Batı ve özellikle ABD ile özdeşleştirilmesi, Arap dünyasında, Batı aracılığıyla her türlü demokratikleşme

⁵ Daniel Byman, “The Implications of Leadership Change in the Arab World”, **Political Science Quarterly**, Cilt 120, Sayı 1, Bahar 2005, s. 27.

⁶ Vali Nasr, “When the Shiites Rise”, **Foreign Affairs**, Temmuz / Ağustos 2006, www.foreignaffairs.org/20060701faessay85405/vali_nasr/when_the_shiites_rise. (Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2006).

⁷ Graham E. Fuller, “Islamists in the Arab World: The Dance around Democracy”, **Carnegie Endowment**, Sayı 49, Eylül 2004, s. 9.

⁸ A. G. Aksenonok, “Bolşoy Blijniy Vostok: Ne Navredi”, www.globalaffairs.ru/articles/2610.html. (Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2006).

⁹ Marine Ottoway, “Democracy and Constituencies in the Arab World”, **Carnegie Endowment Papers**, Sayı 48, Temmuz 2004, s. 13.

¹⁰ Nora Bensahel ve diğerleri (der.), **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict, Stability and Political Change**, USA: Rand Corporation, 2004, s. 1.

girişimine şüphe ile yaklaşılmasına yol açmaktadır.¹¹ Arap toplumlarının büyük bir çoğunluğu için, bugünkü Ortadoğu’da ABD’nin demokrasiyi yayma konusundaki samimiyetinin gerçek testi, Irak değil, Filistin sorununun çözümüdür.¹²

Petrolün Etkisi

Ortadoğu bölgesine özgü bir etken olarak petrolün demokratikleşme süreci ile ilişkilendirilmesi durumunda, petrol zengini “rantiye devlet”inin demokratikleşmeyi engelleyen işlevselliği karşımıza çıkmaktadır.¹³ Petrolün, yüksek petrol gelirlerine sahip ülkelerin demokratikleşme sürecine olumsuz etkisi bulunmaktadır. Çünkü devlet yönetimi kendi halkına petrol gelirlerini cömertçe dağıtmakta, böylece yerel halk yönetime minnettar kılınmaktadır. Bu sayede halkın, kendisinden daha fazla talepte bulunmasını engellemektedir.¹⁴ Bu sayede, rantiye Arap devletlerinde, petrol gelirlerinden belli oranlarda pay alma karşılığında vatandaşlar, siyasal haklarının bir kısmından vazgeçmekte ve aralarında bir çeşit “zımni toplumsal mutabakat”¹⁵ oluşmaktadır.

“Rantiye devletin” siyasal meşruiyeti, petrol gelirlerinin dağıtılması yanısıra, siyasal sistemin yapısı ve işleyişine bağlıdır. 1990 – 2001 döneminde, otoriter Arap devletleri, özellikle Doğu Avrupa’yı saran demokratikleşme dalgasının Ortadoğu’ya ulaşmasına direnç gösterdiler. Ancak 11 Eylül 2001 sonrası dönemde mevcut rejimlerin liberalleştirilmesi yönündeki girişimler başlamıştır. Bu yönde ABD’nin otoriter yönetimlere yaptığı baskı, birinci derecede belirleyici olmuştur. Diğer taraftan bölge halkı bölgenin Batı kontrolü karşısında güçlendirilmesi ve bu şekilde küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunması için çağdaş dünya ile bütünleştirilmesi yönünde artan baskıda bulunmuştur. Ancak, bu yönelim, Arap dünyasının siyasal yaşamında köklü bir değişime yol açmamıştır.¹⁶ Arap liderleri, sınırlı ve çoğu zaman kağıt üzerinde kalan reformlarla yetinmişlerdir. Bu tutuma gerekçe olarak şu görüşleri sıralamışlardır: a) Bölgede değişen güç dengelerinin etkisiyle istikrar ve güven ortamının bozulması sonucu güvenlikleri açısından tehditlerin artışı; b) Irak örneğinde olduğu gibi, ABD’nin askeri

¹¹ Marine Ottoway, **Democracy and Constituencies in the Arab World**, s. 10.

¹² Sherle R. Schwenninger, “Revamping American Grand Strategy”, **World Policy Journal**, Güz 2003, s. 30; Michele Dunne, “Moving Beyond The Limitations of US Policy: Crisis in the Middle East”, **www.carnegieendowment.org**, 2006, s. 4.

¹³ (Schwarz, 2004)

¹⁴ Graham E. Fuller, **Islamists in the Arab World: The Dance around Democracy**, s. 5.

¹⁵ (Schwarz,2004, 25-26)

¹⁶ Amy Hawthorne, “Political Reform in the Arab World: A New Ferment?”, **Carnegie Endowment Papers**, Sayı 52, Ekim 2004, s. 3 – 4.

müdahale bahanesiyle demokratikleşmeyi kendi stratejik çıkarları için kullanabileceği endişesi; ç) reformların, eski Sovyetler Birliği ve eski Yugoslavya federasyonlarının dağılmasına yol açması; d) İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde on altı demokratikleşme girişiminden yalnızca üçünün (Almanya, Japonya, Panama) başarı ile sonuçlanmış olmasından dolayı ABD'nin demokratikleştirme performansının düşük olması¹⁷; ve e) eski Sovyet coğrafyasında “renkli devrimlerin” demokratikleşme getirilerinin yetersizliği.¹⁸

ABD'nin demokratikleşme yönündeki baskıları, bazı Arap monarşilerinin iç politikalarına da yansımıştır. 2000li yılların yeni kuşak Arap liderleri (Ürdün'de Kral Abdullah II, Bahreyn'de Kral Hamad bin İsa Al Khalifa, Cezayir'de Kral Muhammed IV, Suriye'de Başar Esad), demokratik reform söylemini, kendi iktidarlarının meşruiyetini sağlamlaştırmak için kullanmışlardır.¹⁹ Ortadoğu'da demokratikleşme sürecinin kontrollü ve sınırlı bir biçimde uygulanmasında en belirleyici içsel dinamik, mevcut otoriter liderlerin, güç tekeli için ellerinden yitirmeme konusundaki kararlılıklarıdır. Dış ve iç çevrenin demokratikleşme yönündeki baskılarının ağırlığı karşısında, otoriter rejimlerin, “liberal otokrasi” yönünde evrilerek, “rejimin en üst kontrolünü korumak koşuluyla, muhaliflerin çoğulcu katılım ve açıklık yönündeki taleplerini karşılayacak ölçüde, otoritarizmi çoğulculuk ile dengelediklerini” görmekteyiz. Liberal otokrasilerde, sivil toplum, basın ve seçim sistemlerinde belli ölçülerde siyasal açıklık bulunmakta, muhalefet partilerinin seçimler aracılığıyla siyasal hayata katılımına izin verilmektedir. Ancak, ellerindeki güçlü askeri ve bürokratik kurumlar aracılığıyla iktidarlar, muhalefeti bastırarak siyasal üstünlüğünü korumaktadırlar.²⁰

Siyasal Sistemin Etkisi

Arap ülkelerinde iktidarların meşruiyetini, çoğunlukla genel seçimler oluşturmaktadır.²¹ Ancak Cezayir, Ürdün, Fas ve Yemen'de seçim yasala-

¹⁷ A. G. Aksenönok, “Prinujdeniye k Demokratsii:Est li Predely?”, www.globalaffairs.ru/numbers/8/262.html.

¹⁸ Rex Brynen, Bahgat Korany ve Paul Noble (eds.), **Political Liberalization and Democratization in the Arab World, Volume 1: Theoretical Perspectives**, USA: Boulder, 1995; Roger Owen, “Socio-Economic Change and Political Mobilization in the Arab World: the Case of Egypt.” in Salame, **Democracy without Democrats?**, 1994; Amy Hawthorne, “Political Reform in the Arab World: A New Ferment?”, **Carnegie Endowment Papers**, Sayı 52, Ekim 2004, s. 7.

¹⁹ Amy Hawthorne, **Political Reform in the Arab World: A New Ferment?**, s. 9.

²⁰ Daniel Brumberg, “Liberalization Versus Democracy, Understanding Arab Political Reforms”, **Working Paper, Carnegie Endowment**, Sayı 34, May 2003.

²¹ Graham E. Fuller, **Islamists in the Arab World: The Dance around Democracy**, s. 8.

rında yapılan bazı düzenlemelere karşı²², Cezayir dışında hiçbir Arap devletinde, 11 Eylül sonrası yapılan ulusal genel seçimlerde, muhalefetteki partiler, iktidar ve iktidar yanlısı partilerin siyasi hayattaki tekeli kırılamamışlardır.²³ Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde İslamcı partiler, muhalefet partileri arasında güçlü konumda bulunmaktadır. Laik bir yapıya ve sol parti geleneğine sahip Cezayir’de ve seçim politikalarında Müslüman-Hıristiyan dengesini kuran Lübnan’da, İslamcı partilerle seçimlerde yarışan ve hükümet yanlısı olmayan güçlü partiler de bulunmaktadır. Siyasal İslam karşıtı politikaların hakim olduğu diğer otoriter Arap ülkelerinde, yine de, liberalleşen siyasal ortamın etkisiyle, İslamcı partiler, statükoyu en fazla zorlayacak siyasal güç haline gelmektedirler.²⁴ Liberal reformlar sonucunda pratikte güçlü bir siyasal toplumun yaratılamamış olmasından ötürü, Siyasal İslam anlayışına sahip siyasi partiler, siyasal hayatta rakipsiz konuma gelirken, demokratikleşmenin itici gücü olması beklenen ve İslamcı olmayan demokratik düşünceye sahip siyasi partilerin etkisi her geçen gün zayıflamaktadır.²⁵

Aynı zamanda bu durum, Ortadoğu’da demokratikleşmeyi savunan ABD’nin bölgesel çıkarlarına ve stratejik hedeflerine aykırı bir netice ortaya koymaktadır. Graham E. Fuller gibi Amerikalı uzmanlara göre, ABD’nin bu konudaki asıl stratejik hatası, İslam faktörünün Arap siyasal kültürü ve siyasal yaşamının bir parçası olarak dikkate alınmamasıdır.²⁶ Bu açıdan bakıldığında, Hamas ve Hizbullah gibi terörist kabul edilen radikal İslamcı güçlerin demokratik mekanizmalar aracılığıyla siyasal yaşama entegrasyonu zorunluluk arz etmektedir. Böylece Arap dünyasındaki otoriter ve baskıcı yönetimler için en önemli tehdit oluşturan Radikal İslami anlayış ortadan kalkacaktır.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde, liberal reformların temel amacı, Siyasal İslam’ın ılımlaştırılarak siyasal yaşamın içine çekilmesidir. Ancak devlet kontrollü reformların sınırlı ve yetersiz oluşu nedeniyle, ılımlı İslam anlayışı, Radikal İslami anlayışın yerine geçememiş ve etkin hale gelememiştir.²⁷ Gerek Bush yönetimi ve gerekse Arap yönetimleri, demokrasi ile

²² Daniel Brumberg, “Democratization in the Arab World? The Trap of Liberalized Democracy”, **Journal of Democracy**, Cilt 13, Sayı 4, Ekim 2002, s. 64.

²³ Amy Hawthorne, **Political Reform in the Arab World: A New Ferment?**, s. 12.

²⁴ Gregory F. Gause, “Can Democracy Stop Terrorism?” **Foreign Affairs**, Eylül / Ekim 2005, www.foreignaffairs.org/20050901faessay84506/f_gregry_gause_iii/can_democracy_stop_terrorism.

²⁵ Daniel Brumberg, **Democratization in the Arab World? The Trap of Liberalized Democracy**, s. 57.

²⁶ Graham E. Fuller, **Islamists in the Arab World: The Dance around Democracy**, s. 13.

²⁷ Daniel Brumberg, “Liberalization Versus Democracy, Understanding Arab Political Reforms”, **Working Paper, Carnegie Endowment**, Sayı 34, Mayıs 2003, s. 11.

İslam arasında bağdaşmazlığın söz konusu olmadığı düşüncesinden hareketle, İlimli İslami örgütleri, Arap dünyasının demokratikleşmesinde önemli yapı taşları olarak görmüşlerdir. İlimli İslamcılara göre, liberal reformlar, “cumhuriyetçi, anayasal, parlamenter ve İslamiyet ilkeleri ile bağdaşan demokratik”²⁸ bir devletin inşasında birer araçtır. Her şeye rağmen, İlimli İslamcılar, ulusal kimliğin oluşturulmasında ve siyasi sistemin yeniden yapılandırılmasında, İslam dininin ilke ve değerlerini temel almaktadırlar. Örneğin, bölgedeki bütün siyasi partiler, şu görüşü paylaşmaktadır: “Batı’nın olumsuz etkisi sonucunda ulusal değerler yozlaşmaktadır”. Suudi Prens Abdullah’ın “demokrasi ve reformlar dışarıdan empoze edilemez.”²⁹ sözleriyle dile getirdiği görüş, bütün Arap dünyasında paylaşılan bir görüştür. Son olarak, Roger Seruton gibi uzmanlar, Ortadoğu’daki demokratik rejimlerin, zamanla çoğunluğun tiranlığına dönüşebileceğine işaret etmektedirler.³⁰

Sivil Toplum Örgütleri

Demokrasi İçin Ulusal Yardım Sandığı (National Endowment for Democracy)’nin 2002 tarihli “Strateji Belgesinde”, yarı-otoriter rejimlerin demokratikleştirilmesinde, şu stratejilere öncelik verilmektedir: a) muhalefet partilerinin geliştirilmesi, b) sivil toplumun anayasal, yasal ve siyasi etkinlik alanının genişletilmesi, ve c) sivil toplum örgütleri ile siyasi partiler, medya, sendika ve işveren örgütleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi.³¹ Ayrıca bir ülkedeki sivil toplumun, siyasi rejimin demokratik dönüşümünü sağlayacak güçte olabilmesi için, özerk olması, demokrasi yanlısı bir gündeminin bulunması ve diğer sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapması gerekmektedir. Arap dünyasının totaliter, otoriter ya da yarı-otoriter ortamında, sivil topluma, genelde “apolitik, hükümet yanlısı, hatta demokratikleşme dışında roller üstlenen liberal olmayan gruplar”³² egemendir.³³ Arap sivil toplum örgüt ve kuruluşları öncelikle mevcut siyasi statükonun korunması yönünde faaliyet göstermektedir. Çünkü otoriter rejimler sınırlayıcı, baskıcı ve sivil toplumu bölmeye yönelik politikalar uygulamaktadır. İkinci olarak, geleneksel Arap toplumlarının aile, klan ve kabile temelli yapısının bölünmüşlüğü³⁴, çağdaş sivil toplum anlayışının gelişimine olumsuz etkide bulunmaktadır. Son olarak siyasi ve toplumsal dönüşüm konusunda mevcut sivil toplum örgütleri arasında hedefler / amaçlar bağlamında (toplumun

²⁸ Amy Hawthorne, **Political Reform in the Arab World: A New Ferment?**, s. 10.

²⁹ **Le Monde**, 13 Mart 2005.

³⁰ Roger Seruton, “Democracy or Theocracy? A Response to Barnett and Hilton”, **www.openDemocracy.net.**, 13 Ekim 2005.

³¹ National Endowment for Democracy, “Strategic Document”, Ocak 2002, s. 6.

³² Amy Hawthorne, **Political Reform in the Arab World: A New Ferment?**.

³³ Roger Seruton, **Democracy or Theocracy? A Response to Barnett and Hilton**, s. 3.

³⁴ Amy Hawthorne, **Political Reform in the Arab World: A New Ferment?**.

İslamlaştırılması yada daha fazla laik, demokratik hale getirilmesi gibi)görüş ayrılıkları bulunmaktadır.³⁵

Arap sivil toplumunu, beş toplumsal grup oluşturmaktadır: İslami kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, mesleki kuruluşlar, hemşehri ve kültür dernekleri, ve demokrasi yanlısı birlikler. Bunların içinde en güçlü olanı İslami kuruluşlardır. Bu grup, devlet tarafından kurulan İslami örgütlerden, devlet karşıtı örgütlere, hatta terör örgütlerine kadar kendi içinde çeşitli alt gruplara bölünmüştür. Bu nedenle, sivil toplumun gelişimindeki rolü, gücünün aksine oldukça sınırlıdır. Arap ülkelerinde 1980 sonrası dönemde yapılan reformlarla bazı yeni sivil toplum örgütlerinin kurulmasına izin verilmiş ve mevcut sivil toplum örgütlerinin etkinlik alanı genişletilmiştir. Bununla birlikte, sivil toplum örgütlerinin sayıca artışı³⁶, çoğulcu demokratik toplumun inşasındaki etkisi ile doğru orantılı bir şekilde etkide bulunmamıştır. Umman, Libya, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri gibi Arap ülkelerinde sivil toplum örgütlerinden yalnızca hükümet yanlısı olanların faaliyetlerine izin verilmektedir. Kuveyt, Bahreyn, Tunus, Mısır, Cezayir, Ürdün, Yemen, Lübnan ve Fas'ta, sivil toplum örgütleri daha bağımsız hareket edebilmektedirler.³⁷

Yine de, baskı uyguladığı otoriter yönetimleri by-pass ederek, doğrudan sivil toplum örgütleri aracılığıyla mevcut rejimleri dönüştürmeyi amaçlayan Bush yönetimi, demokratik çoğulculuğun vazgeçilmez ve asli unsuru olan siyasal örgüt ve kurumların güçlendirilmesi konusunu, stratejik çıkarları (enerji arzı, askeri ilişkiler gibi) nedeniyle, ikinci plana itmiştir.³⁸ Örneğin, petrol açısından ABD'nin ve Avrupa devletlerinin Suudi Arabistan'a bağımlı olmaları, bu devletlerin, Suudi yöneticilere, demokratikleşme yönünde baskı yapmalarını engellemektedir. Aynı zamanda Mısır'ın İsrail ile iyi ilişkiler içerisinde bulunması, benzer baskının, Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e yapılmasını olanaksız hale getirmektedir.³⁹

Irak'taki Durum

2005 yılında Irak'ta gerçekleştirilen ilk serbest ulusal genel seçimlerin sonuçlarını "başarı" olarak niteleyen Başkan Bush, seçimler ile ilgili yaptığı konuşmasında, "bu ülkenin diktatörlükten demokrasiye dönüşümünü gerçek-

³⁵ Amy Hawthorne, **Political Reform in the Arab World: A New Ferment?**.

³⁶ Örneğin, Mısır'da 14bin civarında sivil toplum örgütleri bulunmaktadır.

³⁷ Amy Hawthorne, **Political Reform in the Arab World: A New Ferment?**.

³⁸ Daniel Brumberg, "Democratization in the Arab World? The Trap of Liberalized Democracy", **Journal of Democracy**, Cilt 13, Sayı 4, Ekim 2002, s. 64.

³⁹ Marine Ottoway, **Democracy and Constituencies in the Arab World**, s. 5.

leştirmekle”, yeni Irak yönetimini sorumlu tutmuştur.⁴⁰ Irak’taki yeni hükümetin kurulması ve temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan yazılı ve onaylanmış anayasanın yürürlüğe girmesi, ABD’nin 2006 tarihli Ulusal Güvenlik Stratejisinde, demokratik bir rejimin kurulması yönünde önemli adımlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak seçimlerin demokratikleşme sürecindeki önemi yadsınmamakla birlikte, zamanından önce yapılması, “daha fazla dönüşümü desteklemek yerine, aşırı uç ve retçi grupları” güçlendirmiştir.⁴¹

İç İstikrarın Sağlanamaması

Genel seçimlerden bu yana geçen sürede, Irak’ta güvenlik ve istikrar ortamı sağlanamamıştır. Aksine bu ülke her geçen gün iç savaşa doğru sürüklenmektedir. Bu gelişmede, genel seçimler ve anayasa düzenlemeleriyle sınırlı tutulan demokratikleşme sürecinin işleyişinin yetersizliğini ortaya koymaktadır. 2006 Ulusal Strateji Belgesinde, Amerikan yönetimi, yeni Irak yönetiminin, cılız ve kırılğan yapıda olduğunu ve demokratik kurum, değer ve hakların güçlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Başkan Bush, demokratik reformlar ve ekonomik yeniden yapılandırma yoluyla, Irak halkını, Bağdat’taki yeni hükümetin yanında olmaya teşvik etmektedir. Ancak Irak halkı, direnişçilere karşı muhalif tavır sergilememektedir. Böylece geçici yönetimin meşruiyetini güçlendirme çabaları, yeni rejimin daha demokratik bir işlerliğe sahip olmasına yetmemektedir.

Etnik Yapı

Irak’ın etnik yapısı, daha ziyade çatışmacı bir nitelik arz etmektedir. Sünni (%20) ve Şii Araplar (%60) ile Kürtlerden (%15-%20) oluşan Irak’ın bölünmüşlük arz eden etnik yapısının, ulus-kurma ve siyasal rejimin demokratikleştirilmesi bakımından, genelde olumsuz bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Hatta bazı Batılı uzmanlar, daha da ileri giderek, Irak’ın “yapay bir ulus-devlet” olduğunu iddia etmekte ve “etnikler ve mezhepler arasında ilişkilerin genelde çatışmacı olmasının, zorunlu olarak bu yapay devletin bekasının sağlanmasında otoriter bir iktidarın varlığını gerektirmektedir” görüşünü savunmaktadırlar.⁴²

ABD’nin askeri müdahalesi ile Irak’ta başlayan Saddam sonrası siyasal yaşamın yeniden yapılandırılmasının ilk kurumsal girişimi, yeni Irak Anayasasında benimsenen federal yapı ile, Irak’taki farklı etnik grupların

⁴⁰ Michael Rubin, “Iraq and the Democratization of the Middle East”, 14 Ekim 2005, www.meforum.org/pf.php?id=780. (Erişim Tarihi: 22.05.2006).

⁴¹ Nora Bensahel ve diğerleri, **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict, Stability and Political Change**.

⁴² Eric Davis, “History Matters: Past as Prologue in Building democracy in Iraq”, **ORBIS**, Bahar 2005, s. 230.

iktidara dengeli katılımı öngörülmektedir. Ancak, otoriter bir geçmiş ve demokratik tecrübe eksikliğinin yanı sıra, “ülkenin ana etnik, mezhep grupları ve kabileler arasında iktidar paylaşımı konusunda uzlaşının bulunmaması”⁴³, bu gruplar arasındaki ilişkileri daha da çatışmacı bir boyuta taşımaktadır. Baas yönetimlerinde, demografik yapı açısından azınlık olmalarına karşın, siyasal iktidarın paylaşımı konusunda her zaman önceliğe sahip olan Sünnilerin, Saddam sonrası dönemdeki siyasal sistemde ayrıcalıklı konumlarını sürdüremeyecekleri kesin olarak görülmüştür. Irak’taki direnişin başını çeken Sünni Araplar, işgalci olarak gördükleri ABD’nin kuracağı demokratik sistemde, kendilerinin hiçbir zaman siyasal çoğunluğu elde edemeyeceklerini ve endişe ettikleri olası bir Kürt-Şii ittifakı karşısında iktidar olma olanağına sahip olamayacaklarını açıkça bilmektedirler. Öte yandan, birçok Şii lider de, aslında Sünnilerin siyasal sürece entegrasyonunun engellenmesi gerektiği görüşündedir.⁴⁴

Irak’ta, İslam Devrimi Yüksek Konseyi ve El-Sadr taraftarları gibi radikal Şii grupların şiddete başvurarak iktidarı ele geçirme kabiliyetleri bulunmaktadır. Ayrıca, ABD’nin, Şiiilerin kutsal saydıkları Necef ve Kerbela’yi işgali ile güçlenen Amerikan-karşıtlığı, Şii radikal grupların Kürtlerle karşı karşıya gelme ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Şiiilerin, bu şekilde Irak’ın tarihinde ilk kez siyasi açıdan güçlü bir konuma gelmesi, sadece Irak’ın etnik gruplar arası ilişkiler temelinde siyasal geleceğini ilgilendirmemekte, aynı zamanda Ortadoğu’daki bölge içi güç ilişkilerini de ciddi anlamda etkilemektedir. Irak’ın siyasal geleceği ve güvenlik politikalarının yakından ilgilendirdiği İran, Irak’ın güneyindeki Şii dinsel merkezindeki muhtemel siyasi, dini ve kültürel gelişmelere angaje olmaktadır.⁴⁵ Lübnan’da Hizbullah’ın güçlenmesi ve Filistin topraklarında Hamas’ın iktidara gelmesi, İran’ın bölgesel güç olma olasılığını güçlendirmektedir.⁴⁶ Richard N. Haas’ın işaret ettiği gibi, bu durumda, bölge devletlerinin antidemokratik yapılarından dolayı aşırı bir milliyetçilik çizgisini izleme olasılığı artmaktadır.

Siyasal iktidarın paylaşımı konusunda Irak’ta oluşan yeni tabloda, Şiiiler arasındaki uzlaşmazlıklar dikkate alındığında, en avantajlı konumda Kürtler görünmektedir. Kürtler, daha Saddam yönetimi sırasında nispi özerk-

⁴³ Nora Bensahel ve diğerleri, **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict, Stability and Political Change**, s. 204.

⁴⁴ Andrew W. Terrill, “Strategic Implications of Intercommunal Warfare in Iraq”, Şubat 2005, s. 9 – 10.

⁴⁵ Nora Bensahel ve diğerleri, **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict, Stability and Political Change**, s. 16.

⁴⁶ Vali Nasr, **When the Shiites Rise**.

liğe kavuşan tek etnik grup iken, Irak'a müdahale sırasında ABD ile müttefikliğin getirdiği avantajla siyasal pozisyonlarını güçlendirmişlerdir. Aynı zamanda, siyasal ve ekonomik çıkarlarını hayata geçirmek için, askeri araçlara başvurmaktan çekinmemektedirler. Eski Irak ordusunun silahlarını ele geçiren Kürt grupların temel stratejik hedefleri şunlardır: a) stratejik açıdan önemli alanları veya petrol sahalarına ilişkin kontrollerini arttırarak, ekonomik kazanç elde etmek, b) Türkiye'nin Kuzey Irak'a muhtemel askeri müdahalesini engellemek, c) Kuzey Irak'ta tampon bölge oluşturmak, ç) Araplara ve Türkmenlere karşı, pazarlık güçlerini arttırmak veya yerel jeopolitik kazançlarını geliştirmek, ve d) Saddam rejimi tarafından Araplaştırılan Kürtlere ait malları, arazileri yeniden ele geçirmek.⁴⁷ Kürtler, siyasal iktidara katılımda kazandıkları üstünlüklerini, Irak'ta federal rejim kurdurarak, hukuksal açıdan da devam ettirme niyetindedirler.

Ancak Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devleti kurma olasılığı, bünyelerinde Kürt azınlığı barındıran bölge ülkeleri olan Türkiye, İran ve Suriye tarafından güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır. Irak'taki etnik grupların birbirleriyle çelişen çıkarları, siyasal pozisyonlarını güçlendirme gayretleri ve demokrasiye ilişkin kendine özgü algılamaları dikkate alındığında, yeni rejimin demokratik meşruiyetinin sağlanması mümkün görünmemektedir. Bu koşullarda, federal Irak'ın geleceği ile ilgili iyimser varsayımlarda bulunmak zordur. Dayton Antlaşması'nın mimarı Richard Holbrook'un bu konudaki öngörüsü şöyledir:

*Irak'ı demokrasi rejimiyle yönetmek oldukça zordur. Doğru demokrasi, Kürt, Şii ve Sünnilerin daha aşırı pozisyonlar edinmelerine neden olacaktır. Bu Bosna'dan da daha kötü sonuçların ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Çünkü Şii, Kürt ve Sünni gruplar arasında savaşın çıkması oldukça kolaydır.*⁴⁸

Ayrıca ABD'nin ya da NATO'nun uzun vadeli "sömürgecilik sonrası - neokolonyal" varlığı, Irak muhalefetini güçlendirmekte⁴⁹ ve iktidar merkezleri arasındaki ilişkiler düzenini daha sorunlu bir hale getirmektedir. Dawn Brancati'nin görüşüne göre, bu ihtimalin ortadan kaldırılması için, Irak'ta kurulacak federal yapı, güçsüz merkez ve güçlü federe devlet, etnik temelli olmayan siyasal partilere dayandırılmalıdır.⁵⁰ İktidarlar her zaman

⁴⁷ Nora Bensahel ve diğerleri, **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict, Stability and Political Change**, s. 174 – 175.

⁴⁸ (www.cfr.org.)

⁴⁹ Nora Bensahel ve diğerleri, **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict, Stability and Political Change**, s. 195.

⁵⁰ Dawn Brancati, "Can Federalism Stabilize Iraq?", **The Washington Quarterly**, Bahar 2004, s. 20.

kommünitarian kimlikleri güçlendirme yönünde politikalar izledikleri için, Irak'ta, "toplumları yatay şekilde kesen çizgileri benimseyen" partiler ortaya çıkmamıştır. Saddam sonrasında izlenen Baassızlaştırma politikaları sonucunda, Baas Partisi'nin ideolojik boşluğunu dolduracak herhangi bir ideolojik yaklaşımın ortaya çıkmaması nedeniyle, bu esaslara göre partilerin örgütlenmesi kolay değildir.⁵¹

Irak'a Özgü Demokrasi Algılaması

Iraklı karar vericilerin ve halkın demokrasi konusundaki algılaması, Batı'nın ve özellikle Amerikan Yeni Muhafazakârların tanımlamasından oldukça farklıdır. Bu gruplar için demokrasinin anlamı, "kendi kaderini tayin etme (Irak'ın yabancılar tarafından işgali değil), sosyal adalet ve mezhepçilik karşıtlığı (anti – sectarianism)"dir.⁵² Sosyal demokrasi, toplumun buna benzer beklentilerini daha fazla karşılayacak demokrasi türü gibi görünmektedir. Üstelik, totaliter geçmişe sahip ve geçiş aşamasında olan bazı Ortadoğu ülkeleri ve Orta Asya devletlerinde de, Batı liberal modeline alternatif olarak gittikçe güçlenen "Asya modeline (Çin modeli)" ilgi artmaktadır. Bu durum da, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin dayanağını oluşturan kendi modelini diğer ülkelere zorla benimsetmesi zor olacaktır. Bütün bunlara dayanarak, Irak, Ortadoğu, Orta Asya ya da dünyanın herhangi bir yerinde demokratik rejimlerin kurulamayacağı varsayımında bulunmak doğru olmayacaktır. Soğuk Savaş sonrası dönemin genelleşen demokratikleşme eğilimi, otoriter rejimlerin demokratik dönüşümlerini bir yerde kaçınılmaz hale getirmektedir. Arap dünyasının otoriter liderleri, gerek dış çevre ve gerekse iç çevrenin baskıları karşısında demokratikleşme yönünde adım atmaktadırlar. Ancak, bu süreçte kendilerine sunulan "Pax Americana" ürünü demokrasi modelini kabul etmemektedirler.⁵³

Klan ve Dini Otoriteye Dayalı Sosyal Yapı

Irak'taki yeni siyasal yapının sürdürülmesinde ve demokratik esaslara göre işleyişinde, etnik bölünmüşlük kadar, eski siyasal yapıdan devralınan klan (kabile) ve dini otoriteye dayalı sosyal yapı da belirleyicidir.⁵⁴ Irak'ın siyasal geçmişine baktığımızda, Iraklı sosyolog Faleh Abdal Jabar, Sad-

⁵¹ Trine Flockhart, "A Mision Bound to Fail? The United States as Socializer of Democratic Norms in post-War Iraq", **The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations**, Kış/Bahar 2005, s. 64.

⁵² Eric Davis, **History Matters: Past as Prologue in Building democracy in Iraq**, s. 241.

⁵³ Trine Flockhart, **A Mision Bound to Fail? The United States as Socializer of Democratic Norms in post-War Iraq**, s. 65.

⁵⁴ Toby Dodge, "American Intervention and Possible Iraqi Future", file:/D:/gcspp_old/e/news/DodgeRAND.html. (Erişim Tarihi: 14.11.2006).

dam'ın, "aile-parti devleti" kurmaya çalıştığını ve kendi ailesi ile klanının üyelerini siyasal iktidara dahil ederek, Baas iktidar mekanizmasını daha da otoriter hale getirdiğini söylemektedir. Iraklı uzman Nazih Ayubi, Irak'ın otoriter yapısını tanımlarken, "şiddet devleti (fierce state)" kavramını kullanmaktadır ve bu rejimin, üç temel unsurun bir araya gelmesinden oluştuğunu belirtmektedir: dimuqratiyyat al-khubz (ekmek karşılığında demokrasi), mukhabarat state (zorlayıcı totaliter iktidar mekanizması) ve Baas ideolojisi.

Diğer taraftan petrol zengini devlet olan Irak'ta uzun yıllar boyunca demokratik meşruiyet kaygısının bulunmaması nedeniyle, siyasal iktidarlar, toplumsal destek (ekmek karşılığında demokrasi) sağlama konusunda zorlanmamaktaydılar. Otoriter sivil rejimin temel destekçisi olan askeri mekanizma, siyasal hayatta etkili ve önemli işlevler görmekteydi.⁵⁵

Irak'taki otoriter siyasal rejim, çoğulcu bir siyasal yapının gelişimine engel olmaktadır. Partiler ya da sivil toplum kuruluşları aracılığıyla siyasal otoritenin denetimi sağlanamamaktadır. Çağdaş anlamda sivil toplum kuruluşlarının işlevsel boşluğunu, genelde bütün Ortadoğu ülkelerinde, yaygın olarak, kişisel, aile ve klan bağlarına dayalı "Wasta"lar doldurmaktadır.⁵⁶ Bu nedenle, Irak'taki siyasal iktidarın, sivil toplum örgütleri aracılığıyla denetlenmesini sağlamak ve bu sayede iyi yönetim anlayışını yerleştirmek gerçekçi görünmemektedir.⁵⁷

ABD'nin Girişimlerinin Olumsuz Etkileri

ABD'nin, dönüştürücü demokrasi anlayışıyla, bölgede rejim değişikliğini geliştirme çabaları, Büyük Ortadoğu projesinin hayata geçirilmesini engellemektedir. Çünkü ABD'nin demokrasiyi yayma politikasının tek amacının, bölgede istikrarın ve güvenliğin sağlanmasının ve bölge halkının ekonomik ve sosyal kalkınmasının olmadığı, bölge devletleri ve yerel halk tarafından düşünülmektedir. Özellikle bu politikanın, ABD'nin ulusal güvenlik stratejisine hizmet ettiği kabul edilmektedir. Bu algılamının olumsuz etkisiyle, Amerikan askeri müdahalesi sonucunda gerçekleştirilmek istenen Afganistan ve Irak'ta demokratikleşme süreci, Yeni Muhafazakarların görüşleri-

⁵⁵ A. Perlmutter, **The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers**, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1977, s. 95.

⁵⁶ Nora Bensahel ve diğerleri, **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict, Stability and Political Change**, s. 189.

⁵⁷ Daniel Brumberg, "Liberalization Versus Democracy, Understanding Arab Political Reforms", **Working Paper, Carnegie Endowment**, Sayı 34, Mayıs 2003, s. 7.

nin aksine, büyük güçlüklerle karşılaşmakta ve bölgede ve diğer yerlerde her geçen gün demokratikleşmeyi “en riskli ve hayal edilebilecek en ütopyik amaç” haline getirmektedir. Demokrasiyi yayma yaklaşımı ile rejim değişikliği stratejisi arasında ayırım gözetmeksizin ulusal çıkarlarını hayata geçirmede engel teşkil eden unsurları, ABD yönetimi, ister askeri müdahale, ister diplomatik veya ekonomik baskılar gibi zorlayıcı yöntemlerle ortadan kaldırmaya gayret etmektedir. Bu da, ABD’nin Ortadoğu politikalarının, uluslararası meşruiyet kazanmasına engel olmaktadır.⁵⁸

Uluslararası terörizme ve aynı zamanda 11 Eylül sonrası uluslararası sistemin en kapsayıcı ve belirgin özelliği haline gelen “Amerikan karşıtlığı”na karşı, ABD’nin yanıtı, “saldırgan bir şekilde demokrasi yayma” politikası olmuştur.⁵⁹ Bu politika karşısında, Arap ülkeleri, iç ve dış çevrenin her türlü demokratikleşme talep ve girişimlerini, “Amerika sponsorluğunda istikrarsızlık”⁶⁰ kaynağı olarak algılamaktadır.⁶¹

Diğer taraftan yaygınlaşan “Amerikan karşıtlığı”nın temelinde yatan en önemli neden, Bush yönetiminin demokrasi söylemi ile dış politika eylemleri arasındaki uçurumdur.⁶² Bölge bazlı güç dengesini daha da karmaşık hale getirecek bir biçimde Filistin sorununa kayıtsızlığı, Irak’tan sonra Lübnan’ın güneyinin İsrail tarafından işgal edilmesine zımnen destek vermesi, seçimle işbaşına gelen Hamas’ı muhatap kabul etmemesi, bazı Arap ülkelere karşı acil demokratikleşme gereğiyle baskısını artırması, ve bölgedeki bazı petrol tedarikçisi diktatörlüklerle işbirliğini sürdürmesi⁶³ gibi Amerikanın kendi stratejik çıkarları doğrultusunda yürüttüğü uygulamaları, Amerikan karşıtlığını besleyen temel faktörlerdir.

Uluslararası terörizmle mücadelenin vazgeçilmez parçası olarak öngörülen demokratik rejim değişikliği politikası, uluslararası petrol pazarını kontrol etme ve İsrail’i güçlendirme amacına indirgenğinde, Arap ülkelere

⁵⁸ Thomas Carothers, “Responding to the Democracy Promotion Backlash”, **Senate Foreign Relations Committee Hearing**, 8 Haziran 2006.

⁵⁹ Ivan Krastev, **The Anti-American Century?**; **Le Monde**, 13 April 2005.

⁶⁰ Ivan Krastev, **The Anti-American Century?**, s. 15.

⁶¹ Vassilis K. Fouskas, “Avrasya’da ABD’nin Macht-politik’i (Güç Siyaseti) ve Büyük Ortadoğu’nun Yeniden Şekillenmesi”, Bülent Aras (der.), **Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu**, İstanbul: TASAM Yay., 2004, s. 19.

⁶² David Adesnik ve Michael McFaul, “Engaging Authoritarian Allies to Promote Democracy”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2006.

⁶³ Amy Hawthorne, “Middle Eastern Democracy is Civil Society the Answer?”, www.ceip.org/files/publications/HTMLBriefs_WP/WP_Number_44_March_20. (Erişim Tarihi: 13.05.2006).

rinde demokratikleşme çabaları rahatlıkla özgürleştirici olarak değil, yabancıların kendi çıkarları için bölgenin kontrol altına alınması⁶⁴ şeklinde algılanmaktadır. Bütün bu nedenlere dayalı olarak, gittikçe güçlenen Amerikan karşıtlığı, Ortadoğu’da dinsel köktendincilik hareketlerini güçlendirmekte⁶⁵ ve böylece Ortadoğu bölgesini daha da radikalleştirmektedir.⁶⁶

Diğer faktör ise, Bush yönetimi tarafından ağırlıklı olarak güç kullanımını ve bu yönde izlenen politikaların tek taraflı oluşu, dolayısıyla uluslararası destek ve meşruiyetten yoksun bulunmasıdır. Soğuk Savaşı sonrası dönemin başlangıcında eski Doğu bloğu üyesi Orta ve Güney Avrupa devletlerinin başarılı bir şekilde demokratik dönüşüm sürecini yaşamış olmalarının temel nedeni, ABD’nin, belli bir yapılandırma programı dahilinde ve güce başvurmaksızın, Avrupa Birliği ile ortaklaşa hareket etmesidir. Ortadoğu’nun yeniden yapılandırılmasında başarılı olması için, Bush yönetiminin, Avrupa ülkeleri ve Birleşmiş Milletler ile tam işbirliği içerisinde ve uygulanan programa benzer bir program dâhilinde hareket etmesi gerekmektedir.⁶⁷ Doğu Avrupa’daki başarının Ortadoğu’da da tekrarlanacağı beklentisinin boşa çıkmasında, ABD’nin demokratikleştirme tekeli elinde bulundurması kadar⁶⁸, Ortadoğu’nun sosyo-ekonomik yapısının sağlıklı olarak değerlendirilmemiş olması ve demokratik yeniden yapılandırma sürecinde atılacak adımların yeterince sağlıklı planlanmamasında yatmaktadır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Büyük Ortadoğu Projesi, Amerikan yönetiminin beklentilerinin aksine, kısa ve orta vadede hayata geçirilmesi mümkün olmayan bir projedir. Hatta projenin masa başında hazırlandığı ve bölge gerçeklerini dikkate almadığı görülmektedir. Öncelikle proje, mezhep / kabile ayrılıkları, siyasi hayatta demokratik olmayan kurumların hakimiyeti, Siyasal İslam’ın rolü, demokrasinin bir gereği olan sivil toplum örgütlerinin eksikliği ve halkın örgütlenerek siyasal yaşama katılımı yönündeki kültür eksikliği, projenin hayata geçirilmesini engelleyen başlıca iç faktörlerdir. Bu durumda, Başkan

⁶⁴ Tony Smith ve Larry Diamond, “Was Iraq a Fool’s Errand?”, **Foreign Affairs**, Kasım – Aralık 2004, www.foreignaffairs.org/20041101faresponse83612/tony_smith_larry_diamond/was_iraq_a_fool_s_errand.

⁶⁵ Gregory F. Gause, **Can Democracy Stop Terrorism?**.

⁶⁶ Dawn Brancati, **Can Federalism Stabilize Iraq?**, s. 29.

⁶⁷ Nora Bensahel ve diğerleri, **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict, Stability and Political Change**.

⁶⁸ David Adesnik ve Michael McFaul, “Engaging Authoritarian Allies to Promote Democracy”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2006.

Clinton'ın belirttiği gibi, bölgenin dışarıdan yapılacak “şok darbeler” ile kısa sürede demokratik açıdan dönüştürülmesi yerine, daha uzun vadeli düşünerek, “demokratik açıdan evriminin” öngörülmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan bölgenin jeostratejik önemi, büyük devletler arasında yaşanan bölge politikasına hâkim olma yönündeki rekabeti kızıştırmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bölge devletlerine demokratikleşme yönünde baskı yapmak bu bakış açısından ötürü imkânsızdır. Eğer baskı yapmanız durumunda bölge devleti, bölgede hegemonya peşinde koşan diğer güçlü devlet ile iyi ilişkiler içerisinde girmekte ve böylece sıfır toplamlı anlayış içerisinde baskıda bulunan devlet kaybetmektedir.

Amerikan tarafının tek taraflı müdahaleleri ve bölgede daha fazla kendi çıkarlarını gözetken tutum sergilemesi, Büyük Ortadoğu Projesinin hayata geçirilmesini engelleyen diğer bir faktördür. Zaten Amerikanın politikaları, Soğuk Savaş dönemi boyunca da bölgedeki sosyalist, Pan – Arap politikalar izleyen devletler için hegemonyacı bir anlam taşıyordu. Özellikle Irak'ta ve Afganistan'da insan haklarını ihlal etmesi, halkın dini inancına saygı göstermemesi yönündeki davranışları, bu görüşleri daha da kuvvetlendirmektedir.

Irak'taki gelişmelerde, yukarıdaki tespitleri desteklemektedir. Irak'ta mezhep kavgaları, iktidar mücadeleleri, petrol paylaşım savaşı ve özellikle Kürtler için bağımsızlık mücadelesi yaşanmaktadır. Bu durumda, Irak, Saddam rejimine nazaran daha istikrarsız, hatta bölge istikrarını ve güvenliğini, dolayısıyla uluslararası barış ve güvenliği daha fazla tehdit eder durumdadır. İç savaşa doğru giden Irak'ta durumun, Amerikan Yeni Muhafazakârlarının görüşlerinin aksi yönünde ilerlediğini söylemekte sakınca bulunmamaktadır.